

Afsprakenkader van het Stedelijk Onderwijs Antwerpen en de erkende instanties en vereniging over de realisatie van de eindtermen basisvorming door de leerkrachten levensbeschouwing in het secundair onderwijs (Stedelijk Lyceum)

Context

- Het Stedelijk Onderwijs en de erkende instanties en vereniging stelden in 2018 een engagementsverklaring op, waarin ze het engagement aangingen om, met respect voor elkaars eigenheid, leerkrachten en schoolteams te stimuleren om samen te werken rond de leerdoelen actief burgerschap en de interlevensbeschouwelijke competenties (zie bijlage 1). Het kader Actief Burgerschap van het Stedelijk Onderwijs met zijn vijf pijlers (de rechtvaardige, democratische, vreedzame, diverse en wereldschool) wordt als verbindend uitgangspunt genomen voor deze samenwerking.
- De inspecteur generaal, Lieven Viaene stelde in een verduidelijkende nota dat de levensbeschouwelijke vakken mogen ingezet worden om mee eindtermen van de basisvorming te realiseren (aanbrengen, inoefenen en evalueren), maar dat de verantwoordelijkheid voor het realiseren van een eindterm nooit exclusief bij de leerkrachten levensbeschouwing kan liggen (zie bijlage 2).
- Hoewel de Vlaamse overheid recent geen onderscheid meer maakt tussen transversale en inhoudelijke eindtermen in de basisvorming, blijft het Stedelijk Onderwijs Antwerpen er sterk voorstander om (delen van) de eindtermclusters 1, 4, 5, 7, (10, 12, 14,) 15, 16 op een vakdoorbrekende, veelal thematische en projectmatige manier te realiseren. Vanuit deze optiek blijven de secundaire stedelijke scholen de hand reiken naar de levensbeschouwelijke vakken om elkaar te versterken.

Nood aan concretisering van de gemaakte afspraken in het licht van de nieuwe eindtermen van de modernisering secundair onderwijs

Het pakket eindtermen is verzwaard, en dit geldt voor de tweede graad nog meer dan voor eerste graad. Dit daagt schoolteams uit om waar het kan synergiën te zoeken, leerdoelen en leerinhouden geïntegreerd op te nemen, en als gehele leerkrachtenteam af te stemmen om overlap en leertijdverspilling te vermijden. De secundaire scholen van Stedelijk Onderwijs Antwerpen wil daarom ook werken aan een duidelijk overkoepelend afsprakenkader voor de samenwerking tussen de leerkrachten LBV (met name in hun gezamenlijke ILC-projecten, die doorgaans ongeveer 6 uur per schooljaar in beslag nemen) en de rest van de leerkrachtenteams op de scholen.

Dit is in het voordeel:

- Van de leerkrachten LBV, die zo niet met elke school apart andere afspraken moeten maken en in elke school rond andere eindtermen dienen te werken.

- Voor de scholen, die zo ook duidelijk weten binnen welke krijtlijnen ze hulp mogen vragen aan de leerkrachten LBV voor een krachtige realisatie van bepaalde eindtermen.

Afsprakenkader

A. Eindtermafbakening

De scholen van het Stedelijk Lyceum willen met de leerkrachten LBV een samenwerking aangaan rond het realiseren van de volgende eindtermen. De bouwstenen hieronder maken sowieso deel uit van de kerntaak van een interlevensbeschouwelijk project en zullen dus voorwerp uitmaken van de samenwerking tussen leerkrachten levensbeschouwing en de rest van het team.

1. Sociaal-relatieve competentie (cluster 5):
  - a. **Bouwsteen 'interpersoonlijke relaties'** (link 'vreedzame school').
2. Burgerschap (cluster 7):
  - a. **Bouwsteen 'identiteit'** (focus levensbeschouwelijke identiteit) (link 'diverse school').
  - b. **Bouwsteen 'diversiteit'** (focus levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen, focus levensbeschouwelijk perspectief op 'anderszijn' zoals gender, man-vrouwrelatie,...) (link 'diverse school').
  - c. **Bouwsteen 'met elkaar in dialoog gaan'** (link 'vreedzame school').
  - d. **Bouwsteen 'democratische principes'** (focus relatie tussen levensbeschouwing en de liberale rechtstaat, sociale rechtvaardigheid, democratische waarden, mens- en kinderrechten) ('link democratische en rechtvaardige school').
3. Cultureel bewustzijn (cluster 16):
  - a. **Bouwsteen 'kunst en cultuur beleven en waarderen'** (focus levensbeschouwelijke kunst- en cultuuruitingen en levensbeschouwing als cultuuruiting) (link 'diverse school').

Naast deze bouwstenen is het ook mogelijk dat aspecten uit de bouwsteen '**Burgerschap: maatschappelijke invloeden en domeinen**' (met focus op duurzaamheidsvraagstukken) onderwerp van een interlevensbeschouwelijk project zijn, voor zover hierover een relevante interlevensbeschouwelijke insteek mogelijk is. Sowieso kan het rond duurzaamheid nooit de bedoeling zijn dat de leerkrachten levensbeschouwing instaan voor de 'wetenschappelijke' verkenning van het onderwerp duurzaamheid, maar rond sommige thema's uit de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (zoals armoede, leven op het land of ongelijkheid) kan een (inter)levensbeschouwelijke insteek een verrijkende aanvulling zijn op het curriculum van de school.

B. Wederzijdse engagementen

1. Kennisname

De secundaire scholen van het Stedelijk Onderwijs Antwerpen mogen van de leerkrachten levensbeschouwing vragen dat zij bovengenoemde eindtermen uit de basisvorming

kennen en beheersen, en dat ze proactief nadenken over de link tussen deze eindtermen, de interlevensbeschouwelijke competenties en de thematische insteken in het schooleigen curriculum.

Omgekeerd is het voordelig dat het schoolteam bij het bepalen en vormgeven van projecten ook rekening houdt met kansen voor samenwerking vanuit de interlevensbeschouwelijke competenties, en hierrond met de leerkrachten levensbeschouwing in gesprek gaat.

2. Overleg en vertaalslag

De scholen en de levensbeschouwelijke leerkrachten (of een relevante afvaardiging ervan) gaan het engagement aan om met elkaar rond deze eindtermen in gesprek te gaan voor de concrete vertaalslag, en samen te kijken waar de leerkrachten levensbeschouwing binnen deze contouren aansluiting kunnen vinden bij de projecten en insteken van de school.

Zowel de school als de levensbeschouwelijke leerkrachten bewaken daarbij dat de gemaakte afspraken *tijdig* gemaakt worden (met het oog op een kwaliteitsvolle voorbereiding) en dat ze *duurzaam* zijn (zodat de school en de leerkrachten samen kunnen toewerken naar een stabiel aanbod en op termijn naar logische leerlijnen).

3. Afspraken rond aanbrengen, inoefenen en/of evalueren

De nota-Viaene (zie bijlage 2) stelt dat de levensbeschouwelijke leerkrachten nooit alleen verantwoordelijk kunnen zijn voor een eindterm uit de basisvorming, maar wel kunnen samenwerken met het reguliere schoolteam om eindtermen te realiseren. Het is dus van belang dat er ook duidelijke afspraken zijn wat precies het aandeel van de levensbeschouwelijke leerkrachten is in het realiseren van deze eindterm. Evaluatie kan in het beste geval co-evaluatie zijn, waarbij de levensbeschouwelijke leerkrachten bijdragen aan een globale evaluatie van een gezamenlijk project met het reguliere team.

4. Gezamenlijke kaders

Wanneer de school binnen het reguliere team vakoverschrijdende afspraken heeft over een stappenplan, een afsprakenkader of een set evaluatiecriteria rond de bovenstaande eindtermen (bijvoorbeeld een kijkwijzer om een debat te beoordelen), mag de school aan de leerkrachten levensbeschouwing vragen om hier rekening mee te houden bij het realiseren van deze eindtermen. Op die manier vermijden we dat er verschillende afsprakenkaders of criteria op school circuleren, wat het voor de leerlingen verwarrend zou maken. Waar het wenselijk is dat dergelijke afspraken tot stand komen, kunnen de levensbeschouwelijke leerkrachten samenwerken met het reguliere team om dit te ontwikkelen.

5. Verantwoordelijkheid

De samenwerking neemt de vorm aan van een gedeelde verantwoordelijkheid tussen het reguliere schoolteam en de leerkrachten levensbeschouwing. Wat betreft de realisatie van de eindtermen van de basisvorming, behoudt de school(leider) wel de

eindverantwoordelijkheid om te kijken of de eindterm in zijn totaliteit gerealiseerd is. Wanneer de inspectie vaststelt dat de levensbeschouwelijke leerkrachten hebben meegewerkt aan het realiseren van een of meerdere eindtermen uit de basisvorming, moet het voor de inspectie wel mogelijk zijn om gebruikte materialen en documenten¹ in te kijken en met de levensbeschouwelijke leerkrachten hierover in gesprek te gaan.

6. Aftoetsing

In het geval van onduidelijkheden van dit kader of in geval van disputen tussen de school en de leerkrachten levensbeschouwing kunnen beide partijen een beroep doen op de levensbeschouwelijke inspecteurs en de manager actief brugerschap om de afspraken en engagementen af te toetsen aan dit algemene kader, en om samen naar een billijke oplossing te zoeken.

7. Professionalisering

Het Stedelijk Onderwijs engageert zich om leerkrachten levensbeschouwing mee uit te nodigen op haar professionaliseringsinitiatieven ter versterking van het vakdoorbrekend werken op school.

---

¹ Met name het [evaluatieformulier voor interlevensbeschouwelijke projecten](#) kan hiervoor dienen. Momenteel bekijken de levensbeschouwelijke inspecties of het mogelijk is om dit formulier uit te breiden en er ook telkens bij te noteren aan welke eindtermen uit de basisvorming er tijdens het interlevensbeschouwelijk project wordt gewerkt.

Bijlage 1: Intentieverklaring : Stedelijk Onderwijs Antwerpen en erkende instanties en vereniging met betrekking tot burgerschapseducatie

De inspecteurs-adviseurs levensbeschouwelijke vakken treden op namens de erkende instanties en vereniging en benadrukken dat het project een experimenteel karakter draagt.

1. Context

Het laatste decennium groeide in de onderwijswereld het besef dat de huidige superdiverse samenleving een aantal uitdagingen in zich draagt waar het onderwijs zich nog sterker dan voorheen voor dient te engageren. Hiertoe werden zowel door het Stedelijk Onderwijs als door de inspecteurs van de levensbeschouwelijke vakken (hierna LBV) structurele initiatieven genomen:

- Het Stedelijk Onderwijs koos ervoor om de strategische pijler ‘actief burgerschap’ op te nemen in zijn speerpunten. Hiertoe werd een projectmanager actief burgerschap aangeworven die de scholen en de organisatie van het Stedelijk Onderwijs planmatig begeleidt in een groeiende professionalisering op het gebied van burgerschapseducatie. Het team actief burgerschap bereidt momenteel een competentiekader actief burgerschap voor, dat de prioritaire leerdoelen rond burgerschap bepaalt voor het Stedelijk Onderwijs. Daarnaast worden het volgende jaar minimale kwaliteitsbeelden naar scholen toe gecommuniceerd, die ze over vijf jaar dienen te behalen. Tot slot wordt er ook ingezet op workshops om schoolteams te ondersteunen bij de vertaalslag van de principes en thema’s van actief burgerschap naar hun eigen schoolcontext.
- De erkende instanties en vereniging van de levensbeschouwelijke vakken legden in 2013 voor hun leerkrachten een aantal overkoepelende competenties vast onder de noemer van de “interlevensbeschouwelijke competenties in het kader van dialoog en samenwerking tussen levensbeschouwingen op school” (hierna ILC). Leerkrachten worden geacht deze competenties binnen hun eigen lessen na te streven, en daarnaast samen met hun collega’s-leerkrachten levensbeschouwing samen te werken binnen dit kader voor minimaal 2 en maximaal 6 uur per schooljaar en per leerlingengroep. Deze leerkrachten werken samen op de school, maar blijven wel als groep onafhankelijk van de school in hun keuzes voor de levensbeschouwelijke inhoud.

Het is de bedoeling van deze intentieverklaring om samen structurele stappen te zetten om de werking rond burgerschap, waar het curriculum en het beleid van de school en het curriculum van de levensbeschouwelijke vakken elkaar raken, bij elkaar te versterken, zoals dit ook het geval is voor alle vakken.

Het kader waarin deze afspraak zich situeert is de engagementsverklaring van de erkende instanties en vereniging van de levensbeschouwelijke vakken en de onderwijskoepels van het officieel onderwijs en het GO! met het oog op de versterking van de interlevensbeschouwelijke dialoog op school (28 januari 2016). Hierin werd verklaard dat levensbeschouwelijke vakken vanuit hun particulier karakter een bijdrage kunnen leveren aan schoolbrede initiatieven.

2. Doelstellingen

De doelen van deze intentieverklaring tussen het Stedelijk Onderwijs en de inspecteurs LBV zijn:

- De verduidelijking én versterking van de rol van LBV in de algemene burgerschapsvorming die de scholen bieden aan hun leerlingen.
- Een sterkere samenwerking en een stijgende waardering voor de rol van iedere leerkracht (levensbeschouwelijk en ander) in het algemene leerproces op de scholen.
- Een algemene professionalisering van de burgerschapscultuur, -projecten en -lessen op de school, zodat het leereffect op het gebied van burgerschapsdoelen bij de leerlingen kan stijgen.
- Het aanreiken van handvaten aan leerkrachten levensbeschouwing om in hun lessen en in hun functioneren op school aandacht te hebben voor de uitdagingen van het hedendaagse samenleven zonder daarbij hun eigen levensbeschouwelijke insteek te verliezen.

3. Verduidelijking over eigenheid en groter kader

Burgerschap is een domein waar LBV en het reguliere curriculum elkaar ontmoeten, zonder dat dit evenwel impliceert dat de beide domeinen samenvallen. In het belang van de algemene ontwikkeling van de leerlingen is het belangrijk om hen een vorming mee te geven die het levensbeschouwelijke kader niet tegenover de maatschappelijke verantwoordelijkheid zet. Het is in tegendeel de uitdaging om de leerlingen te stimuleren om een coherent zelfbeeld te ontwikkelen, waarbij de levensbeschouwelijke identiteit en een eventueel engagement tegenover de eigen geloofsgemeenschap organisch samengaan met een algemene attitude tot constructief samenleven, ook met mensen die de levensbeschouwelijke identiteit niet delen.

De samenwerking krijgt vorm vanuit een wederzijds respect voor de eigen finaliteit en autonomie van beide partijen.

- Stedelijk Onderwijs Antwerpen garandeert een neutrale dienstverlening te garanderen, en zal burgerschap dus ook bekijken vanuit een neutrale en pluralistische bril.
- De levensbeschouwelijke vakken zijn niet levensbeschouwelijk neutraal; reflecties op de samenleving worden dan ook vanuit de gekozen levensbeschouwing ingevuld.

Het kader waarbinnen deze samenwerking tot stand kan komen is waar de LBV en het reguliere curriculum elkaar ontmoeten. Het Stedelijk Onderwijs Antwerpen en de LBV hebben dit elk vanuit hun eigen kader gethematiseerd:

- Het Stedelijk Onderwijs schuift het competentiekader 'actief burgerschap' naar voor. In dit kader komen kennis, vaardigheden en attitudes aan bod die ook vanuit de LBV gestimuleerd worden.
- De LBV hanteren het kader van de ILC's. Een geslaagd ILC-project blijft niet beperkt tot een gedeelde consensus, maar staat ook stil bij de eigen invulling die elk van de levensbeschouwingen aan het projectthema biedt. Zo komt een dialoog van verbinding én eigenheid op gang.

4. Overeenkomst voor samenwerking

De intentieverklaring krijgt vorm in de volgende wederzijdse engagementen.

a. Communicatie

Bij het begin van het schooljaar 2018-2019 worden de samenwerkingsplannen in Antwerpen gecommuniceerd. Het Stedelijk Onderwijs brieft per e-mail zijn directeurs, de inspecteurs LBV doen dat voor hun leerkrachten. Hierbij wordt benadrukt dat deze samenwerking niet impliceert dat de eigenheid van een van beide partijen wordt ingeperkt. Als hierover conflicten zouden zijn, wordt hierover zowel door het Stedelijk Onderwijs als door de inspecteurs LBV na overleg eenduidig gecommuniceerd.

b. Professionalisering

De inspecteurs LBV en het Stedelijk Onderwijs werken voor het schooljaar 2018-2019, in nauw overleg met leerkrachten LBV zelf, een gezamenlijke studiedag uit voor leerkrachten LBV rond de principes van een sterke burgerschapseducatie en de plaats daarin van de LBV en de ILC's in het bijzonder. Op deze gezamenlijke studiedag krijgen vakgroepen LBV per school al de kans om te brainstormen rond mogelijke ILC-projecten voor hun school. Voor deze studiedag wordt spoedig een datum in het tweede semester van volgend schooljaar gezocht. Bij inspectiebezoeken inzake ILC wordt door de inspectie LBV toegezien op het verloop van de projecten, voorzover ze vallen binnen de lessen LBV.

c. Teams begeleiden om samen gedragen prioriteiten te bepalen

In het schooljaar 2018-2019 licht het Stedelijk Onderwijs aan al zijn scholen een kader met minimale verwachtingspatronen toe, en stelt hij tevens de tool voor aan de hand waarvan schoolteams kunnen van start gaan bij het verankeren van burgerschapsinitiatieven in een coherente schoolwerking. Deze 'tool' is een begeleide 2-uurdurende workshop die tot doel heeft scholen bewust te maken van hun huidige acties en maturiteitsniveau rond burgerschap. De workshop biedt ook stapstenen voor de school om samen een perspectief op burgerschap te ontwikkelen en de prioriteiten te bepalen waaraan het schoolteam kan werken.

- Een vertegenwoordiging van de inspecteurs LBV worden uitgenodigd bij de groep 'kritische vrienden' vanuit het Stedelijk Onderwijs die een voorontwerp van deze tool onder de loep gaan nemen. Dit gebeurt op een contactmoment eind mei en op een contactmoment half juni 2018.
- De workshop wordt tijdens de zomer afgerond. De projectmanager actief burgerschap van het Stedelijk Onderwijs licht de workshop toe aan de inspecteurs LBV in september 2018.
- Wanneer een school zich in de komende jaren vragende partij verklaart om de workshop rond samen perspectief bepalen te doen op school (op een pedagogische studiedag of op een personeelsvergadering), zal het Stedelijk Onderwijs erop aandringen dat de collega's LBV mee betrokken worden bij de inschaling van de schoolwerking en de toekomstgerichte perspectiefbepaling. Op hun beurt dringen de inspecteurs er bij hun leerkrachten op aan dat zij daadwerkelijk deelnemen.
- De leerkrachten die mee perspectief bepaald hebben van de school kunnen er nog altijd voor opteren om in het kader van de ILC's niet mee te gaan in de schoolkeuze, maar door samen de beslissing te nemen groeit de kans op afstemming en overleg. Bovendien kan de deelname aan een dergelijke workshop een boost betekenen voor de vakgroepwerking LBV en de inbedding van de LBV in de algemene schoolwerking.

d. Verdere perspectieven met jaarthema's

In de cyclus 2019-2024 zal het Stedelijk Onderwijs vijf jaarthema's hanteren: de democratische school (2019-2020), de wereldschool (2020-2021), de rechtvaardige school (2021-2022), de diverse school (2022-2023) en de vreedzame school (2023-2024). Op basis van de evaluatie van de eerste gezamenlijke studiedag wordt beslist of het Stedelijk Onderwijs en de inspecteurs LBV samen ook een jaarlijkse studiedag organiseren, waarbij leerkrachten handvaten krijgen aangereikt om vanuit hun levensbeschouwing een bijdrage te leveren aan het jaarthema van het Stedelijk Onderwijs.

Jaarlijks vindt een evaluatie plaats van de samenwerking rondom de ILC's tussen de inspectie LBV en Stedelijk Onderwijs Antwerpen.

Bijlage 2: Nota Lieven Viaene mbt het realiseren transversale eindtermen secundair onderwijs door de levensbeschouwelijke vakken

Het Stedelijk Onderwijs Antwerpen waardeert de rol van de levensbeschouwelijke vakken in de persoonsontwikkeling en de maatschappelijke vorming van onze jongeren. De nieuwe transversale eindtermen van de modernisering secundair onderwijs vormen een hefboom om de doelgerichte samenwerking tussen de levensbeschouwelijke en de andere leerkrachten nog te versterken, en zo samen te streven naar een coherent en kwaliteitsvol curriculum richting actief burgerschap.

Omdat alle eindtermen, volgens de regelgeving, in de basisvorming (en dus niet in het levensbeschouwelijk vak) gerealiseerd dienen te worden, zijn met de inspectie wel de volgende afspraken gemaakt:

- Het is aan de school om autonoom te beslissen in welke vakken of projecten de transversale doelen gerealiseerd worden (aangebracht, inge oefend en geëvalueerd). De school kan hiervoor een dialoog met de levensbeschouwelijke leerkrachten aangaan om afspraken te maken en af te stemmen. De school kan de levensbeschouwelijke leerkrachten evenwel niet *verplichten* om een bepaalde eindterm vanuit de levensbeschouwelijke lessen te realiseren.
- De eindverantwoordelijkheid voor een transversale eindterm ligt steeds bij de school en kan nooit alleen maar aan een levensbeschouwelijk vak worden toevertrouwd. Het aanbrengen en evalueren van de eindterm gebeurt ook steeds buiten de levensbeschouwelijke lessen. Het is daarbij wel mogelijk dat de levensbeschouwelijke vakken en de andere vakken de handen in elkaar slaan om samen één of verscheidene (transversale) eindtermen aan te brengen, in te oefenen en te evalueren volgens vooraf bepaalde schoolafspraken en met wederzijdse toestemming, ook van de inspecteur levensbeschouwing.
- Om het neutraal en pluralistisch karakter van het officieel onderwijs te garanderen, is het bij de realisatie van een transversale eindterm noodzakelijk dat alle levensbeschouwingen die op de school worden aangeboden hieraan meewerken en afspraken maken. Zo stimuleert het team de leerlingen om zich een autonoom en kritisch oordeel te vormen vanuit een diversiteit aan (levensbeschouwelijke) visies en standpunten. Voor de levensbeschouwelijke vakken zelf kan een dergelijke pluralistische insteek onder meer gekaderd worden binnen de interlevensbeschouwelijke competenties.
- Het is aan de school om tijdens een doorlichting aan de onderwijsinspectie aan te geven of in de levensbeschouwelijke vakken wordt meegewerkt om bepaalde transversale eindtermen te realiseren. In dat geval kan de onderwijsinspectie vragen om zicht te krijgen op functionele documenten en kan ze hierover gesprekken voeren met de leraren van de levensbeschouwelijke vakken.

Directeurs die nog vragen hebben bij deze afspraak, kunnen terecht bij het team Actief Burgerschap van het Stedelijk Onderwijs Antwerpen (actiefburgerschap@so.antwerpen.be). Leerkrachten van de levensbeschouwelijke vakken kunnen terecht bij hun respectieve inspecteur.